

5. **Нечуй-Левицький І. С.** Світогляд українського народу: Ескіз української міфології [Текст] / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 1992. – 88 с.
6. **Товстуха Є.** Українська народна медицина [Текст] / Є. Товстуха. – К.: Рось, 1994. – 350 с.

Надійшла до редколегії 22.12.09

УДК 316.334

О. З. Гудзенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ФОНОВІ ПРАКТИКИ ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

Розглянуто вплив фонових практик зміни соціокультурного простору на формування соціальних уявлень про життєвий успіх особистості.

Ключові слова: фонові практики, соціокультурний простір, соціальні уявлення про життєвий успіх особистості.

Рассмотрено влияние фоновых практик изменения социокультурного пространства на формирование социальных представлений о жизненном успехе личности.

Ключевые слова: фоновые практики, социокультурное пространство, социальные представления об успехе личности.

In this article, the author draws attention to the influence of background practices changing socio-cultural space for the formation of social representations of success in life personality.

Keywords: background practices, socio-cultural space, social representations of success in life personality.

Практики досягнення успіху надають сенс важливим ціннісним поняттям, таким як визнання, свобода, справедливість. Їх дійсний сенс буде міститися в конкретних способах діяльності, на тлі яких використовується це поняття. Тому в різних культурах або традиціях одні й ті ж поняття насправді означатимуть зовсім різне – варто лише поглянути на те, що і як при цьому люди роблять. Практики конструюють і відтворюють, розкривають основні способи соціального існування, які є можливими в даній культурі і в певний момент історії. Більш правомірно говорити про сукупність практик спільної діяльності, навичок, звичаїв, що утворюють культурний фон, який ледь піддається повній експлікації або кодифікації. При цьому в кожному конкретному випадку різні фрагменти цієї сукупності фонових практик функціонують як практичне знання того, як конструювати свої дії для досягнення певних цілей. Розгляду фонових практик зміни соціокультурного середовища присвячена дана робота.

Вивченню феномена «життєвий успіх» присвячені роботи російських вчених-соціологів – А. Ю. Согомонова, Ю. В. Согомонова, В. І. Бакштановського, В. Магуна в рамках проекту – «Етика успіху», праці Л.

Гудкова і Б. Дубіна. Українські соціологи Л. В. Сохань, Л. Бевзенко, І. Г. Ермакова, О. Злобіна, В. Тихонович вивчають феномен успіху через концепт життєвої компетентності; соціальної мімікрії-досягнення – А. С. Лобанова. Концепт успіху в соціальних уявленнях населення України, розглядають українські соціологи – Л. Бевзенко, К. Крамаренко, А. Беленюк. Концепція «фонових практик» розглядається такими сучасними філософами, як Джон Серль і Хуберт Дрейфус. Роботи російського вченого В. В. Волкова присвячені розробці теорії зміни практик.

У дослідницьких цілях для більш повного розгляду процесів конструювання життєвого успіху передбачається розгляд процесів зміни фонових практик соціокультурного контексту. Під фоновими практиками, як вважає Джон Серль, розуміють «совокупность принятых в культуре (традиционных) способов деятельности, навыков обращения с различными предметами и т.д.» (цит. за [1, с. 14]). Фон не є чимось прихованим, але в той же час він, за умовою, не помічається, оскільки функціонує як умова, що додає смислову визначеність предметам. Л. Вітгенштейн осмислює фон через порівняння з людською діяльністю. «Не то, что один человек делает в данный момент, а вся сумятица (действий) образует тот фон, на котором мы видим любое действие, и который задает наши суждения, наши понятия и наши реакции» (цит. за [2, с. 113]).

Отже, слід зазначити, що зміна «фонових практик» проявляється в зміні «стилів життя», які виступають в якості основних координат людських дій. Зміна «фонових практик» або спільних «стилів», згідно з В. В. Волковим, відбувається трьома способами: *реконфігурацією* – перетворенням маргінальних практик у центральні; *артикуляцією* – наданням нормативного змісту і чіткого формулювання практикам, які раніше перебували в розрізнені стані і ще не артикульованих експліцитно; *запозиченням* – перенесенням практик з однієї сфери в іншу.

Соціокультурна реальність пострадянського простору припускає наявність декількох соціокультурних течій, які впливають на сприйняття соціальної дійсності у суспільстві. На конструювання «картини світу» особистості в українському соціумі великий вплив мають декілька соціокультурних тенденцій. Російський соціолог Л. Г. Іонін відмічає, що «нові стилі і форми приходять буквально звідусіль: з Заходу, із Сходу, з недалекого минулого і глибокої старовини, з різних часових шарів історії» [3, с. 193]. Багато культурних форм запозичені з культури західного постіндустріального світу. Наприклад, новий етос (як сукупність засвоєних моральних правил і норм) молодих професіоналів, які добилися успіху у роботі, сформували так званий стиль яппі (англ. Yuppie, Young Urban Professional – молодий міський професіонал).

Найчастіше даний стиль, подібно до інших, простежується в «екзисі», тобто у манері поведінки, тілесних диспозиціях, способах «зовнішньої» самопрезентації. Яппі – це здебільшого молоді бізнесмени, які практикують діловий стиль, строгість манер, коректність у зверненнях. Етос яппі не замикається на зовнішніх ознаках стилю. Для них характерним є певний набір цінностей та норм [3, с. 256]. Тому

правомірно було б стверджувати про габітус яппі, оскільки такий стиль припускає сукупність моральних норм і «зовнішніх» символів самопрезентації.

Іншим джерелом нових стилів є східні, здебільшого релігійні течії – буддизм, йога, індуїзм, кришнаїзм, які у доктринальному змісті пропонують відмову від земних благ і зосередження на прагненнях до успіху, акцентуючи увагу на самореалізації творчого потенціалу особистості. У деяких східних культурах категорія «успіх» повністю відхиляється. Іntenція «прагнення успіху» стає антицінністю. Два запропонованих джерела – західний та східний тип мислення знаходяться у полярних співвідношеннях. Водночас глобалізаційні процеси сприяють взаємопроникненню різних культурних течій. Особливо сприйняття «успіху» як необов'язкового елемента сенсу життя проникає у західну культуру «тотального прагнення до успіху».

Даний процес, на наш погляд, яскраво проявився у феномені «дауншифтингу», який, скоріше, має індивідуальний вибір, ніж соціальний аспект. З дев'яностих років XX ст. термін «дауншифтинг» (з англійського «downshift» – зміщення донизу) став вживатися західними соціологами і психологами для позначення добровільного відмовлення від високої посади і прибутків заради простого і повільного життя. Ця ідеологія свідчить про «метод», стиль життя, за якого чітко виставлені пріоритети цінностей гармонії, актуалізації глибинної життєвої мети і самореалізації. Дауншифтерство набуває різних форм. Теоретично – це може бути відмовлення від чергового підвищення в професіональному сенсі, тобто у списку пріоритетів людина надає перевагу не соціальному статусу і фінансовому достатку, а особистому розвитку. На практиці ця ідеологія проявляється більш радикально у вигляді «відмови від усього», коли, наприклад, успішний топ-менеджер переїжджає у глухе село і влаштовується працювати у місцевому магазині.

Можливо дауншифтинг – це видозмінена форма ретритизму (за термінологією Р. Мертона), як проявлення не сприйняття норм і цінностей суспільства, а також засобів досягнення успіху. З точки зору психолого-медичних засад певний стиль поведінки трактується як «емоційне вигорання» внаслідок стресових ситуацій в професійній сфері. Як правило, люди, які надають перевагу такому стилю життя, намагається відмежувати своїх дітей від впливу сучасних процесів і пробують навчати їх самостійно, виходячи з власної системи цінностей. У деяких випадках цей стиль має, скоріше, інсценуючий відтінок поведінки, ніж поведінка на основі справжньої зацікавленості. Прикладом може бути перехід з посади з високим рівнем заробітної плати у сферу менш престижної роботи. В такій ситуації людина намагається зберегти соціальні контакти і матеріальний капітал, керуючись правилом – «досягну успіху і в цій сфері діяльності». Водночас, унаслідок глобалізаційних процесів важко уявити, що подібне явище має місце лише у Західних країнах. Деякі тенденції спостерігаються і у Східних державах, та окремі випадки – на пострадянському просторі.

Існує ще один не менш важливий, можливо, для певної категорії людей, головний критерій вибору нових життєвих стилів і форм – радянське минуле українського суспільства.

Серед моделей успіху явно простежується декілька базових елементів, які не були «опозиційними» для радянської людини – досягнення успіху у родинному житті (родинне щастя), професійний успіх, наявність матеріальних благ (машина, дача, квартира, відпочинок у Криму тощо) [4, с. 152]. Вся справа у тому, що ці базові елементи мали обмежений характер. Для власного індивідуального успіху залишалася лише сфера приватного – досягнення успіху у родинному житті. У ці часи не було потреби у публічному визнанні життєвого успіху, так як в офіційному дискурсі всі були рівні. Тепер більш артикулюється демонстрація матеріального достатку, порівняно з радянськими часами. Тому часто молоде покоління в якості успіху розглядає матеріальний достаток, який є символом соціальної успішності. «Саме слово «багатство» стосовно особистого майна радянської людини належало до переліку небажаних. Не можна стверджувати, що воно табувалося вербально, але, очевидно, ідеологічно і політично переслідувалося. Парадокс у тому, що «... реальний комунізм, дійсно ж, був переважно суспільством бідних, ніж у будь-якому іншому розвинутому індустріальному суспільстві» [5].

Російський соціолог В. Магун наводить методологічні паралелі між радянською ідеологією і протестантською етикою і зазначає, що «... ідеологія радянського суспільства була працевцентристською, де праця в ньому мала своєрідне священне і сакральне значення. У нормативних текстах декларувалася «всезагальність праці» в СРСР, тобто обов'язковість трудової діяльності для кожного працездатного члена суспільства, недопустимість ухилення від праці і одержання «нетрудових прибутків» [6].

Співставлення двох систем трактування праці у радянському суспільстві з протестантською етикою, свідчить, що для них характерним був акцент на праці, як надзвичайно важливій сфері діяльності. Ці дві системи стримували та обмежували мотивацію особистого і родинного споживання. Протестанти різко засуджували демонстративне споживання і вважали його гріховним. В ідеології Радянського Союзу така мотивація розглядалася як шкідлива порівняно з духовними мотивами праці та суспільного блага. Радянська ідеологія детально нормувала цілі та мотиви, які повинні були направляти трудову діяльність. Вони трактувалися в нормативно-ідеологічних текстах у системі двох опозицій.

Перша опозиція – це особиста зацікавленість і соціальна користь, друга – «духовні» і «матеріальні» мотиви праці. Як правило, суспільно схвальними вважалися перевага суспільної користі і пріоритет духовних мотивів. Колективні практики досягнення успіху мали, скоріше, не змагальний характер між індивідами, а примусовий заради досягнення загального блага. Водночас, приблизно з 70-х рр. для масових груп працівників пріоритетними були не суспільна користь праці та її змістовні аспекти, а заробіток і споживчі блага відносно до яких праця була інструментальною цінністю. Відмінність полягала у тому, що радянська людина працювала не для власного благополуччя, а для суспільного цілого, яке локалізувалося у «світлому комуністичному майбутньому». Власне у цьому і віддзеркалюється амбівалентність відношення до праці, оскільки завзята праця не забезпечувала індивіду особисте благо. Трудова активність радянської людини проявлялася в її професіоналізмі, творчому ставленні до своєї професії і до праці. У біографічних наративах учасники конкурсу «Гляжу в себе как в зеркало эпохи» ідентифікують себе як

«наївних простаків», «тудяг», які були довірливими по натурі і працювали на совість і в 60-х, і в 70-х, і у 80-х рр. [4, с. 159]. У розумінні старшого покоління бути професіоналом часто означало бути успішним. Професійне визнання частково пов'язане з тим, що, одержавши освіту, радянська людина не могла відступити від правила «працювати не за правилами». Ось що вважає один із учасників групового фокус-інтерв'ю: «Зараз молодь більш гнучка. А у радянські часи, якщо ви вивчилися на інженера – треба було йти працювати у конструкторське бюро» [7]. У цьому проявлявся безпосередній зв'язок освіти і виробництва.

Підводячи підсумок, хочеться зазначити, що на формування соціальних уявлень щодо життєвого успіху особистості впливають зміни фонових практик соціокультурного простору. Але проблема, яка розглядається в статті, має незакінчений характер, тому потребує подальшого вивчення, особливо з погляду аналітичного аналізу видів зміни фонових практик.

Бібліографічні посилання

1. Волков В. В. О концепции практик(и) в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–23.
2. Лычковская О. Р. Фоновые социальные практики: между дискурсивным и предметно-практическим (к методологии вопроса) / О. Р. Лычковская // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 113–118.
3. Ионин Л. Г. Социология культуры: учебное пособие / Л. Г. Ионин. – М.: Логос, 1998. – 280 с.
4. Цветаева Н. Н. Биографические нарративы советской эпохи / Н. Н. Цветаева // Социологический журнал. – 2000. – № ½. – С. 150–163.
5. Согомонов А. Ю. Генеалогия Успеха-и-Неудач / А. Ю. Согомонов. – М.: Невский простор, 2005. – 384 с. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>
6. Магун В. Смена диапазона / В. Магун // Отечественные записки. – 2003. – № 3. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2003/3/2003_3_33-pr.html
7. Вовк Е. Счастье плюс... Формулы успеха в современной России / Е. Вовк // Социальная реальность. – 2008. – № 1. – Режим доступа: <http://socreal.fom.ru>

Надійшла до редколегії 21.12.09

УДК 316.7

А. В. Демичева

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

© Демичева А. В., 2010